

Atıf - Reference: Şenol, Dolunay; Ezgi Karmaz (2020) Mekânın zaman, beden ve cinsiyet ile etkileşimi üzerine bir değerlendirme. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5(10): 1-12.

Mekânın zaman, beden ve cinsiyet ile etkileşimi üzerine bir değerlendirme

Dolunay Şenol*
Ezgi Karmaz**

Öz

Toplumsal yaşama ilişkin verilerin edinilmesi adına zengin bilgi ve içeriğe sahip olan mekânın, gündelik yaşam ve sosyal yaşama dâhil olan tüm unsurlarla ilişki halinde olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bu unsurlar tek tek mekânla ilişki halindeyken aynı zamanda kendi aralarındaki etkileşim biçimleri ile de mekânsal ilişkilere dâhil olmaktadır. Ancak, mekân kavramının toplumsal yaşama ilişkin değişim ve dönüşümlerle olan bağlantısına dair ilk tartışmalarda, zaman kavramı ile karşılaştırılarak mekânın ikincil konumda görülmesi, temel olarak bu kavramın zaman ile olan ilişkisini önemli kılmaktadır. Mekân-zaman ilişkisinde herhangi birinin ön planda olmadığı, aksine birbirlerine içkin yapıda olduklarının kabul edilmesi, tarihsel olarak uzun bir süreden sonra kabul edilmeye başlanmıştır. Zaman ve mekânın kurmuş oldukları bağ, mekâna dâhil olan diğer unsurları yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle, bir mekânda varlığını gösteren herhangi bir unsur, zamanın döngüsel ya da çizgisel özelliğinden etkilenerek mekânsal konumunu belirlemektedir. Zaman-mekân ilişkisinde, aralarında bulunan beden, geçmişe, şimdiki ve geleceğe dair bilgilerle mekâna dâhil olması ve toplumsal kabullere dayalı cinsiyet rollerinin, bedeni araçsallaştırarak mekânsal pratikler sergilemesi, her bir unsurun birbirinden ayrılmaz bir bütün halinde toplumsal yaşamda varlıklarını sürdürdüklerinin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle, mekânın etkileşim halinde olduğu unsurlardan olan zaman, beden ve cinsiyet ile olan ilişkisi ele alınarak aralarındaki bütüncül bağ açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Mekân, zaman, beden, cinsiyet

An evaluation on the interaction of space with time, body and gender

Abstract

Space has rich information and content in order to obtain data related to social life. However, in the early discussions, the fact that the concept of space is compared with the concept of time in the position of social life and seen as a secondary position makes the relation of this concept with time important. It took time to acknowledge that none of them were in the forefront in the space-time relationship but that they were inherent in each other. The bond established by time and space is closely related to other elements involved in space. Therefore, any element showing its existence in a space determines its spatial position by being affected by the circular or linear feature of time. In the relationship between time and space, the body is involved in space with information about the past, present and future, and gender roles exhibit spatial practices by instrumentalizing the body. This should be regarded as an indicator of the fact that each social element continues to exist in social life as an inseparable whole. For this reason, the relationship between space, time, body and gender will be discussed and the holistic connection between them will be explained.

Keywords: Space, time, body, gender

* Prof. Dr, Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, dolunay_senol@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-3716-0430

** Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ekarmaz@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-6925-483X

*Mekân, peteklerinin binlerce gözünde,
Zamanı sıkıştırılmış olarak tutar.
Mekân buna yarar.*

G.Bachelardⁱ

Giriş

Gündelik yaşam pratiklerinin eyleme döküldüğü mekânların sosyal yaşamdan bağımsız düşünülemez özellikleri, toplumsal yaşama dâhil olan tüm ilişki biçimlerine sirayet etmektedir. Bu nedendir ki mekân; sosyal yaşama için, üzerinde gerçekleştirilen eylemlerin oluşum ve aktarım süreçlerinde etkin ve tüm ilişki biçimlerinin oluşumunda yadsınamayacak derecede önemli role sahip bir kavram olarak varlığını korumaktadır. Bu, sosyal yaşamın anlamlandırma süreçleri ve sosyal yaşama dâhil olan ilişki biçimlerinin, mekândan bağımsız değerlendirilemeyeceğinin bir göstergesidir. Mekânın etkileşim halinde olduğu tüm unsurlar, hem mekânın hem de diğer öğelerin değişim ve dönüşüm sürecine girmesine neden olmakta ve bu durum, aktif bir ilişkinin önünü açmaktadır. Öyleyse mekân sadece fiziki bir yapı olarak değil, sahip olduğu sosyal anlamlar açısından da dinamik bir karaktere sahiptir. Öznelerin, mekân üzerinde gerçekleştirmiş oldukları her bir eylem, mekâna atfetmiş oldukları her bir anlam, mekânın sosyal anlam kazanmasına zemin hazırlarken aynı zamanda mekân, öznelerin düşünce ve eylemlerinin biçimlenmesine de temel oluşturmaktadır. Bu nedenle, mekânın kavramsallaştırılması yapılırken sosyal yaşamın bir parçası olduğu ve toplumsal yaşama ilişkin süreçlerin mekânlardan bağımsız gerçekleşmediğinin dikkate alınması gerekmektedir.

Mekânın sahip olduğu nesnelere, fiziksel yapılar; mekâna dâhil olan gruplar ve ideolojik çerçeveleri mekânın anlamlandırılması sürecinde etkin olan unsurlardandır. Sosyal yaşamın dinamik yapısı, mekânın değerlendirilmesindeki çeşitliliğin belirleyicisi olmaktadır. Dönüşümün ve çeşitliliğin eyleme dökülerek vücut bulduğu mekânlar, aynı zamanda farklı aktarım biçimlerine de temel oluşturmaktadır. Bu açıdan, mekâna ilişkin farklı kavramsallaştırmaların ve değerlendirmelerin olduğunu belirtmek gerekmektedir. Mekâna için olan değişim, sosyal değişimlere paralel olarak mekânın kullanıcıları tarafından anlamlandırmalarını da etkilemektedir. Birçok dinamiği içinde barındıran mekânın sahip olduğu derin ve yoğun anlam içerikli özelliği onu, sosyal değişim ve dönüşümlere dair çıkarımlarda bulunabilecek göstergeler alanı olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Toplumsal kabuller, kültür, nesnelere, bedenler ve zaman gibi olgular ile etkileşim halinde olan mekânın, bu unsurlar ile birlikte ortaya çıkardığı toplumsal yaşamı ve mekâna dâhil olanları anlamlandırma süreçleri, mekânın, sosyal bilimlere yakından ilgilendiren bir konu olduğunu göstermektedir. Mekân kavramının sahip olduğu bu yapı, onun ne derece dinamik bir özelliğe sahip olduğunu ve bu nedenle, bunun temelinde yatan nedenlerin neler olduğu açıklanması gereken unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önceden, fiziksel ve durağan bir karşılık ile anılan mekânın sahip olduğu hem sosyal içeriği hem de hareketli yapısını açığa çıkarmak, bu kavramın toplumsal ilişkiler temelinde ne denli belirleyici unsurlardan biri olduğunu gözler önüne serecektir. Bu yüzden, mekânın kavramsal olarak sürekli karşılaştırıldığı zaman, beden ve cinsiyet ile olan ilişkisinin ve bu ilişkilerin ele alınış biçimlerinin gözden geçirilmesi

amaçlanmaktadır. Anılan unsurların mekân ile aralarındaki bağın önemini açığa çıkarılmasını sağlayacak değerlendirmeler ışığında, mekânın toplumsal yaşama için konumu aktarılmaya çalışılacaktır.

Mekân ve zamanın birbirlerine göre konumları

Sosyal yaşamın temel unsurlarından biri olan, ancak çoğunlukla mevcudiyeti sıradanlaşarak görünmez hale gelen mekân, gündelik hayata dâhil olan hemen her öge ile etkileşime geçmektedir. Temel düzeyde ise bu etkileşimi öncelikle zaman ile deneyimlemektedir. Zaman ve mekân arasındaki ilişki göz ardı edilemeyecek nitelikte olup mekân kavramını, zaman kavramından bağımsız değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Her iki kavramın birbirileri ile iç içe geçmiş ve antik dönemden bu yana ne denli bağlantılı oldukları noktasında hemfikir olunmuştur. Süreç içinde değişen ve dönüşen; mekân ve zaman arasındaki ilişkide hangi kavramın başrolde olduğudur. Ancak zaman ve mekâna yönelik bu yaklaşım her seferinde bir kavramın diğerinden daha ön planda kabul edilmesine neden olmuş; uzun süre boyunca, zaman kavramının baskın karakterde olduğu düşüncesi ön plana çıkmıştır.

Zaman ve mekânın sosyal yaşama için konumu, tarihsel süreç içinde farklı bakış açıları ile ele alınmalarına zemin hazırlamıştır. Toplumsal değişimlere paralel bir şekilde, bu kavramlara olan yaklaşımların da farklılaştığı görülmektedir. Zaman ve mekân için yapılan ilk değerlendirmelerde, kavramların birbirlerinin zıttı şeklinde ele alındığı görülmektedir. Bu noktada, olumsuz çağrışımlarla nitelenen mekân; zamanın boyunduruğu altında görülmüştür. Zaman kavramının içerdiği tüm anlamların yoksunluğuna karşılık gelen mekân, tarihsel ve toplumsal süreçlerin değerlendirilmesi noktasında saf dışı bırakılmış ve zamanın baskın karakteri ön plana çıkarılmıştır. Zaman; hareket, dinamizm ve değişim gibi anlamlar ile özdeşleştirilirken mekân; sabit ve durağan içerikler ile bağdaştırılmıştır. Massey (2001, s. 317) zamanı değişim ve hareketle mekânı ise sabitlik ve durağanlıkla değerlendiren görüşleri eleştirerek zaman ve mekânın ayrılmaz olduğunu, zamansal olanın coğrafya için gerekli olduğunu belirtmektedir. Ancak, zamanın soyut halinin gündelik yaşamda nesnel bir karşılık bulamaması, mekânın fiziksel karşılığının toplumsal yaşamda varlığını sürdürmesi, toplumsal ve sosyal yaşama ilişkin değerlendirmelerde mekânın bir adım daha ileri gitmesine neden olmuştur. Urry (2015, s. 29), süreçlerin, mekân üzerinde oluşuyor olmasına işaret ederek bunun toplumsal süreçlerin işleme bakımından önemli olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında, mekân ve zamanın birlikte, toplumsal olanla ayrılmaz olduğu gerçeği bir kez daha kendini göstermektedir.

Hem düşünsel hem de tarihsel anlamda merkeze konulan zaman, sosyal yaşama ilişkin değerlendirmelerde de ön plana çıkarak mekânın sabit ve durağan olduğuna dair yaklaşımların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Günlük yaşamda pratiklerin mekân üzerinde gerçekleştirilmesi, mekânın zaman ile olan ilişkisini yavaş yavaş aralarındaki hiyerarşik konumlandırılmadan uzaklaştırmaya başlamıştır. Çünkü deneyimlenen ve eyleme dökülen her şey mekânsal pratikler olarak var olmaktadır (De Certeau, 1988, s. 15). O halde mekân, toplumsal olarak varlığını sürdürmekte, etkin bir şekilde sosyal yaşamda rol almakta ve zaman kavramına yönelik baskın tutumun sorgulanmasının önünü açmaktadır. Her ikisinin sosyal yaşam içindeki konumları, birbirlerini baskılar durumunda değil aksine içerir halde olduğu kabul görmeye başlamıştır. Önceleri zamanın akıl ile anılması ancak mekânın özgün bir karakteri olmamasına ilişkin yaklaşım yavaş yavaş kendisini mekânın hareketli ve dinamik olduğuna dair görüşe evrilmeye başlamıştır

(Harvey, 1997; Massey, 2001). Mekân ve zaman kavramına yönelik bu değişimlerle bağlantılı olarak, toplumsal ve sosyal değişimlerin ele alınış biçimleri de dönüşmeye başlamıştır.

Massey (2001), mekânın asla tek bir olgu üzerinden değerlendirilemeyeceğini belirtmiş ve dinamik yapısını özellikle vurgulamıştır. Mekâna dair değerlendirmelerin farklı düşünürler tarafından dile getirilmesi ve mekâna ilişkin etkileşim biçimlerinin fark ettirilmesi ile mekân, en az zaman kadar, geliştirilen düşüncelerde yerini almaya başlamıştır. Öyle ki Heidegger (2002, s. 146), mekânın öznenen bağımsız düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir. Heidegger, varoluşa ilişkin değerlendirmelerinde zaman kavramını ön planda tutmasına rağmen, öznelere öznelliklerinin şekillenmesinde mekânı ve mesken tutmayı öne çıkarmaktadır. Öznelere, bir mekâna yerleşmeleri ve o mekânı anlamlandırma süreçlerinde inşa eylemine dikkat çekmekte (Bora, 2009, s. 64) ve bu nedenle mekân ile olan etkileşimleri kapsamında öznelere kendilerine ait özelliklerinin pratiğe dökülmesi gerçekleşmektedir. Zaman ve mekân bütünlüğü hem öznenin hem de öznenin bulunduğu mekânın anlam kazanmasını sağlamaktadır.

Lefebvre zaman ile mekân arasındaki ilişkinin dönüm noktasının Kartezyen mekân anlayışı olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü bu görüş mekânın yeniden tanımlanmasında ve mekâna yönelik yaklaşımların dönüşmesinde önemli bir dayanak noktası oluşturmuş, bu kavramın mutlak olanın dünyasına dâhil edilmesini temellendirmiştir;

Aristotelesçi geleneğe göre, hissedilir olguları adlandırmayı ve sınıflamayı mekan ve zaman sağlıyordu, fakat statüleri belirsiz kalıyordu; bu alanda, bunlar ya bu hissedilir olguları sınıflandırmanın ampirik tarzları olarak ya da bedendeki organların verilerinden üstün, yüksek genellemeler olarak kabul ediliyordu. Kartezyen akılla birlikte, mekân mutlak olanın alanına girer. Özne karşısında Nesne'dir; "res cogitans"ın karşısında "res extensa"dır, onda bulunandır, duyuları ve bedeni içerdiği için hakim olandır (Lefebvre, 2015, s. 33).

Mekânın öznelere yaşamlarından bağımsız düşünülmesiyle ilgili bu görüşler, zaman kavramı içinde mevcudiyetini sürdüren öznelere pratiklerini ve kendilerini var etme süreçlerini sergileyebildikleri mekânlar ile olan etkileşimlerinin birincil planda tutulmasını sağlamıştır. Artık mekân, sadece zaman ile değil özne ile bağdaşmış ve aralarındaki dinamik ilişki birbirlerinin varoluşlarını besler ve aynı zamanda da yansıtıcı hale gelmiştir. Böylece ne mekânın ne de zamanın edilgen bir yapıda olmadığı, aksine sosyal yaşamda, öznelere ile birlikte aktif bir ilişki üzerinde yükselen karşılıklı anlam paylaşımının ve anlam atfının mümkün kılındığı dinamik sürecin temel bileşenlerinden oldukları görülmektedir. Bu nedenle, var oluş sürecine ev sahipliği yapan mekânın, zaman ile olan ilişkisinin baki olduğu göz ardı edilmemesi gereken önemli bir unsurdur. Buradan yola çıkarak, mekân, sosyal yaşamın anlaşılmasında etkili olan diğer olgular gibi ele alınmalı, etkileşim süreçlerindeki aktif karakteri, sosyal gerçekleri anlamlandırma ve açığa çıkarma süreçlerine dâhil edilmelidir.

Zaman ve mekân etkileşimi barındırmış olduğu farklı içerikler dâhilinde farklı anlamlandırmalar, atıflar, kullanım biçimleri ve alanları oluşturmaktadır. Her iki kavramın birbirinden bağımsız deneyimlenemiyor oluşu, mekâna dâhil olan hem soyut hem de somut oluşumların öznelere tarafından yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Bu durum, mekânın ve zamanın toplumsal yaşam içinde, öznelere tarafından tekrar tekrar üretilmesine ve aynı zamanda kendilerini de gerçekleştirmelerine zemin hazırlamaktadır.

Lefebvre (2017, s. 100)'ye göre zaman ve mekân, kullanım ve mübadele değerine sahiptir. Bu nedenle mekân, tek bir etken üzerinden değerlendirilebilecek şekilde sade bir nitelikte değildir. Mekânın, zaman ile ilişkisel olarak zemin hazırlamış olduğu kullanım

değerleri, toplumsal değişime bağlı olarak dönüşmekte ya da değişmektedir. Zaman kavramında gerçekleşen en ufak bir değişim mekân kavramını etkilemekte ve atfedilen anlamların farklılaşmasına sebebiyet vermektedir. Toplumsal üretim, mekânı ve zamanı sürekli yeniden inşa etmektedir. Bu nedenle, birinde gerçekleşen değişim diğeri için itici güç oluşturmaktadır.

Mekân sürekli inşa halindedir, bu nedenle Massey (2005, s. 45) inşa sürecinin ve her şeye açık olma halinin sürekli devam edeceğini belirtmektedir. Mekânın zaman ile olan ilişkisi, neredeyse diğer unsurlarla olan etkileşiminin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle, zamanın, mekâna olan içkin hali ve yön belirleyici özelliği göz ardı edilmemesi gereken bir dinamiktir. Zamanın yönü her daim mekân içinde yer bulmakta ve mekân içindeki hareketi de kapsamaktadır. Mekân, hareketi mümkün kılan özelliği ile ön plana çıkmaktadır, zaman; bu hareketin hangi yönde olacağını belirlemektedir. Mekâna dâhil olan öznelerin, o mekâna özgü deneyimlerinin belirlenmesinde zaman kavramı etkili olmaktadır. Zamana ilişkin duygular, mekân içindeki hareketin ve o yere olan aidiyetin oluşmasında etkili olmaktadır.

Zaman ve mekân döngüsel ve doğrusal olarak kendilerini birbirlerine göre ölçmekte ve doğrusal tekrarlar üzerinden döngüsel tekrarlar halini almaktadırlar (Lefebvre, 2017, s. 32). Bu nedenle, zaman içinde gerçekleşen her türlü oluşum ve değişimler, mekânın toplumsal olarak kullanım biçimindeki değişiklikler, sosyal hareketler ve öznelerin etkileşim halleri, zaman ve mekân arasındaki bu sıkı ilişkiden bağımsız değerlendirilmemelidir. Mekânın ve zamanın kapsayıcı özellikteki karakterleri, toplumsala ilişkin dinamikleri açıklama gücüne sahip görünmektedir.

Bedenlerin mekân içindeki yansımaları

Öznelerden bağımsız düşünülemez olan mekânın, zaman ile olan ilişkisinin özneler tarafından ne şekilde deneyimlendiği açıklanması gereken bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Zaman, kendini mekân içinde üretmekte ve aynı zamanda mekânın kendini yeniden üretmesine neden olmaktadır. Mekân ve zaman arasındaki etkileşim, her iki kavramın sosyal olarak inşa edildiğini göstermektedir. Bu noktada mekânın ve zamanın birbirlerinden üstün olmaları değil aksine birbirlerini kapsar konumları ön plana çıkmaktadır. Zaman ve mekân arasında ilişki kurulmasını sağlayan beden, bir mekân olarak varlığını sürdürürken aynı zamanda kendi mekânını da ortaya çıkarmaktadır. Mekânı, bir metin olarak kabul etmekten ziyade kendi bedeni ve bedeninin gölgesi olarak gören Lefebvre (2015, s. 200), aynı zamanda mekânı bedenler arasındaki hareketli kesişim olarak görmektedir. Beden ile mekânın sahip olduğu bu sıkı ve derin ilişki, sosyal olarak mekânda bulunan öznelerin benliğinin inşa edilmesinde önemli rol oynamaktadır. Mekân kullanımının ne şekilde olacağını belirleyen bu süreç, öznelerin bedenleri ile mekâna dâhil olmalarında izlenecek rotayı belirlemektedir.

Lefebvre (2015; 2017), zamanın döngüsel ya da çizgisel oluşunun özneler tarafından deneyimlendiğini ve bunu bedenleri aracılığıyla yaptıklarını belirtmektedir. Bununla ilgili olarak beden, zaman ve mekâna dair şunları dile getirmiştir (2015, s. 218);

Beden, döngüsel ile doğrusal ayıran analitik düşüncenin dışında kalır. Düşünümün deşifre etmek istediği birlik, bedenin büyük sırrı olan kiptik geçirimsizliğin içine girer. Çünkü beden döngüsel ile doğrusal birleştirir: Zamanın, ihtiyaçla ve arzuların döngüleri; bedensel hareketlerin, yürüyüşün, şeyleri, maddi ve soyut aletleri elle tutmanın doğrusallıkları. Beden, döngüselle doğrusalın birbirine daimi göndermesi içinde, bunların yaşanan ama düşünülmeyen farklılıkları içinde varlık sürdürür.

Beden, mekânda gerçekleştirilen fiziksel ve zihinsel süreçler içinde kendine yer bulmaktadır. Mekânın sosyal olarak inşa edilmesi ve üretiminin sürdürülmesi noktasında beden, anahtar rol oynamaktadır. Lefebvre'ye benzer bir şekilde Bourdieu, gerçekleştirilen ortak pratiklerin beden, mekân ve zaman arasındaki ilişkilerle belirlendiğini belirtmektedir (Harvey, 1997, s. 241). Zaman ve mekân arasındaki ilişkinin beden aracılığıyla özneler tarafından deneyimlenmesi, beden, zamansal gerçekliğin kavranması ve mekânın üretilmesi sürecindeki birincil konumunu göstermektedir. Özneler, bedenleri aracılığıyla mekâna dâhil olmakta ve mekâna ilişkin kodları bedensel ifadeleri ile canlı tutmakta ya da dönüştürmektedirler.

Bedenin ve mekânın birbirlerine göre şekillenışı mekânsal beden kavramını ortaya çıkartmaktadır (Lefebvre, 2015, s. 210). Mekânsal beden, bedenin bulunduğu mekân ile etkileşimi sonucu ortaya çıktığından, ne mekândan ne öznenen ne de toplumsal olan unsurlardan bağımsız düşünülmesi ve değerlendirilmesi muhtemel görünmemektedir. Bu nedenle, mekânın bir parçası ve aynı zamanda üreticisi olan beden, mekânı yansıtan jest sistemleri, davranış biçimleri ve hareketleriyle hem kendini hem de mekânı yeniden inşa etmektedir.

Öznelerin, mekânsal bağlamda hem kendi bedenleri hem de başkalarının bedenleri ile etkileşime geçme aşamaları mekâna özgü beden dilinin oluşmasının temelini oluşturmaktadır. Sosyal yaşama ait eylemler, beden aracılığıyla kendini jest ve mimiklerde yansıtmaktadır. Bu şekilde devam eden süreç sonunda sembol ve işaretlerden oluşan bir dil ortaya çıkmakta ve bedensel olarak aktarılmaktadır. Mekânsal olarak çeşitlilik ve aynı zamanda farklılık gösteren bu bedensel dil mekânın algılanması ve anlamlandırılması sürecinde etkin rol oynamaktadır. Özneler bedenleri aracılığıyla bu sisteme dâhil olmaktadır. Bu şekilde özneler, hem kendilerine ait olan hem de ötekilerinde deneyimledikleri ritimler aracılığıyla farklı iki bedenin uzantısı haline gelmektedir (Simonsen, 2005, s. 9). Böylece, özneler bedenleri aracılığıyla, buldukları mekân üzerinden dünyayı algılama pratiklerini gerçekleştirmektedir. Bu noktada beden; hem aktif özellikte hem de nesne konumundadır. Bedenin konumunu, mekân ve zaman arasındaki orta noktaya yerleştirdiğini belirten Merleau-Ponty (1962, s. 140), bedenin mekânda var olduğunu ancak zaman ve mekânda yaşadığını ileri sürmektedir. Bu görüşe ek olarak Lefebvre (2015, 2017), bedenin zaman ve mekâna farklı sosyal biçimlerde dâhil olduğunu belirtmekte, bunların arasındaki ilişkinin sosyal ve toplumsal olandan bağımsız düşünülmeceğini vurgulamaktadır.

Zaman ve mekân arasında ilişki kuran beden hareketleri, bulunulan mekânda aidiyet ve dâhil olma süreçlerine dair unsurları ortaya çıkarmaktadır. Hem somut hem soyut kavramlara karşılık gelen beden; fiziksel özelliği ile bir mekân içinde varlığını göstermekte ve orada bulunmaktadır. Hem mekânın hem de bedenin fiziksel görünüşleri ön plana çıkmaktadır. Eğer bir mekânda deneyimlenen bedenden bahsediliyorsa, o mekân da insan gücü ve özellikleri ile oluşturulmuş bir mekâna tekabül etmektedir (Tuan, 2001, s. 35). Mekân da beden de hem birbirlerinden bağımsız olarak hem de birbirleriyle olan ilişkileri kapsamında tek boyutla ele alınmaması, barındırmış oldukları farklı özellikler (fiziksel, zihinsel, sosyal vb.) dâhilinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bedenin, mekânla ilgili algının çıkış noktası olduğunu ve onun bir ayırım olduğunu söyleyen Lefebvre, mekânsal boyutta kendini göstererek iktidara karşı direnen tek şeyin beden olduğunu vurgulamaktadır (Kurtar, 2013, s. 352). Çünkü beden, bulunduğu her koşulda ve mekânda yeniden şekillenerek etkileşime girmek zorunda kalmaktadır. Lefebvre (2015, s. 58)'nin mekânın bedende başlayan ritimler yığını olduğu düşüncesinden yola çıkarak, günlük pratiklerin mekânla birleştirilmesini sağlayan

bedenin, gündelik yaşamdaki eylemlerin bir sentezini oluşturduğunu söylemek yerinde olacaktır (Löw, 2016, s. 120). Bu etkileşim sayesinde beden ve mekân sürekli olarak birbirlerini üretmektedirler.

Bedeni toplumsallaşmış olan özne, bulunduğu mekân içinde ne kadar uyumlu ya da direnişte olduğunu bedeni aracılığıyla aktarmaktadır. Mekân içinde konumlanmalarda belirleyici olan beden, mekânın anlamlandırma süreçlerinde belirleyici rol oynamaktadır. Toplumsal olarak üretilen mekân üzerindeki sosyal mesafeler, bedene, dile ve zamana içkin halde oluşmaktadır (Bourdieu, 1989, s. 17). Bu nedenle mekân, beden tarafından deneyimlenmekte ve anlamlandırılmaktadır. Bedenin yansımalarının görüldüğü mekânda, hem öznelerin diğerleriyle olan etkileşimleri hem de toplumsal işleyişin seyri şekillenmektedir. Beden mekânsal olarak davranışlarını sergilerken, denge sağlayabilmek için sürekli gerilim içindedir, bedensel duruş ve bu duruşun davranışlarla sergilenmesiyle gerginliğin üstesinden gelinebilmektedir (Giard, Mayol, & De Certeau, 2009, s. 45). Bu, mekânda hâkim bir birlik sağlamakta ve bedenlerin birbirleriyle uyumlu davranışlar sergilemesini kolaylaştırmaktadır. Bu süreç mekânın, belirli bir nokta etrafında şekillenen davranışlar bütününden yola çıkarak anlamlandırılmasına ve mekânsal bedenlerin benzer doğrultuda hareket etmesine zemin hazırlamaktadır.

Toplumsal/Cinsiyetin mekân ile etkileşimi

Mekânın, toplumsal bir üretimin sonucu olduğu kabulü göz önüne alındığında, toplumsal yaşama dâhil olan ve toplumsal süreçlerin belirleyicisi olan tüm unsurlardan etkilendiği ve aynı zamanda onları etkilediği görülmektedir. Bunlardan biri olan beden, öznelerin sahip olduğu zihin, benlik, deneyimler gibi özelliklerinin ve toplumun öznelere atfettiği roller üzerinden mekânla olan etkileşimi sonucunda şekillenirken, cinsiyet kavramı esas belirleyicilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal olarak inşa edilen cinsiyete bağlı davranış biçimleri ve bunların mekânsal yansımaları, mekânın şekillenmesinde ve mekândaki genel tutumun belirlenmesinde etkili olmaktadır.

Tarihsel olarak mekânın ele alınış biçimlerinde görülen farklılıkların ve diğer kavramlar karşısındaki konumlandırılmasının temelinde yatan erillige ve dişiliğe dayalı yaklaşımlar etkili olmuştur. Zamanın, mekâna göre birincil olarak kabul edildiği dönemlerde zaman, erillik ve akıl ile bir tutulurken mekân kavramı dişilik ve edilgen özellikleri ile ön plana çıkarılmaktadır (Massey, 2001; Bora, 2009). Bu yaklaşım, toplumun öznelere atfetmiş olduğu cinsiyet rollerine paralel olarak zaman ve mekân kavramı arasında hiyerarşik bir ilişki oluşturmuştur. Toplumsal cinsiyet temelinde kadın ve erkek için atfedilen anlamlar, kadının sosyal yaşamdaki konumlanışı, mekânın ele alınış biçimiyle benzer bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Mekânın toplumsal süreçlerden ve toplumsal üretim biçimlerinden bağımsız bir şekilde ele almak, onun dinamik ve kapsayıcı özelliğinin tamamen göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Heidegger'in mekân ve mesken tutma ile ilgili düşüncelerine tekrar değinilecek olursa, meskeni ortaya çıkarmanın ve bu nedenle eylemi gerçekleştirilmesinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Toplumun atfetmiş olduğu cinsiyet rollerine göre erkeğin eyleyen ve gerçekleştiren özelliği, mesken oluşturma düşüncesi ile birleşmektedir ve "erkek, bir dünya kurarak kendi kimliğini oluşturmaktadır" (Bora, 2009, s. 65). Erkek, meskeni ya da evi ortaya çıkarırken sadece fiziksel olarak bir yapıyı değil, bir kültürü inşa etmektedir. Bu noktada, kültür-doğa ikiliği karşımıza çıkmakta, erkek kültür ve tarihi yaratarak doğa ile anılan kadını mekânsal

olarak tahakküm altına almakta ve bu ilişki biçimi gündelik yaşam içinde sıradanlaşmaktadır.

Mekânın, toplumsal yaşam ile olan içkin konumu, gündelik pratiklerin gerçekleştirilmesinde kadın ve erkek arasında mekân kullanımlarında farklılıkların oluşmasına neden olmaktadır. Mekânlaşma sürecinde erkeğin baskın konumu, kadının o mekândaki ikincil durumunun zeminini hazırlamaktadır. Kadının, mekânsal anlamda varlığı görünmez kılınmakta, kadının belli mekânlarda görünür olmasına sebep olarak, hem mekân hem de kadın üzerinde tahakküm kurulmasının önü açılmaktadır. Bedenlerin, farklı cinsiyetler üzerinden tanımlanarak mekân içindeki konumlarının ve mekân ile olan ilişkilerinin değerlendirilmesi; mekân ile cinsiyetleşmiş bedenler arasındaki etkileşim biçimlerini birbirlerinden ayırışmasına neden olmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki tahakküm ilişkisinden bağımsız olmayan beden-mekân etkileşimi, mekânın yeniden üretilmesinde ve anlamlandırılmasında cinsiyetin belirleyici rollerden birini üstlendiğini göstermektedir.

Beauvoir (1970, s. 208), yaşadığı dünya ile bedeni arasında kendini dolaysız bir şekilde gerçekleştiren erkeğin, kadın bedenini bir hapisane olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Bu, mekânsal kullanımlarda, öznelere cinsiyetli bedenlerinin güç ilişkisine bağlı eylemlerin gerçekleşmesini sağladığı görülmektedir. Öznenin mekânla kurduğu ilişkiyi biçimlendiren beden, süreç içinde hem mekân hem de mekânın bir parçası olmaktadır. Cinsiyetlerine bağlı olarak öznelere, günlük pratiklerini şekillendirerek, cinsiyetli kimliklerine göre sosyal yaşamlarının mekânsal sınırlarını belirlemektedirler. Buna bağlı olarak sergilenen davranışlar toplumsal cinsiyet temelinde yükselen semboller olarak topluma sirayet etmektedir (Freeman, 1995, s. 91).

Sosyalleşme süreci ile öznelere, mekânsal bağlamda farklı davranış biçimleri ile donanmalarının önemli bir göstergesi olan kültürel formlar, öznelere cinsiyetlerine bağlı dönüşüme uğrayarak pratiğe dökülmektedir. Eril sosyalleşme süreci, tahakküm ilişkilerini, biyolojik özellikler üzerinden toplumsal bir inşa haline getirip, kadın ve erkek arasında farklı yatkınlıklar yaratarak kültürün bedenselleşmesine neden olmaktadır (Bourdieu & Wacquant, 2003, s. 172). Öznelere bedenlerinin kadınsılaştırarak ya da erkeksileştirerek devam eden süreç, mekânsal boyutta cinsiyet temelli farklı davranış kalıplarının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu şekilde, tek bir cinsiyetin kullanımına yatkın mekânlarⁱⁱ ortaya çıkmaktadır. Toplumsal yaşamın gündelik işleyişine sirayet eden bu durum, kadınların ve erkeklerin ayrı ayrı kullanmış oldukları mekânların oluşumunu beraberinde getirmektedir.

Bedenlerin, bir mekânda birbirine benzer davranışlar sergilemesi, mekânın belli bir aşamadan sonra benzer pratiklerin gerçekleştirildiği, benzer öznelere tarafından kullanıldığı bir karaktere bürünmesine neden olmaktadır. Buna benzer bir biçimde, mekânların, toplumsal olarak belli bir cinsiyete göre kullanım amaçları geliştirmesi, mekânların cinsiyetlere göre ayırışmasına neden olmaktadır. Öyle ki, cinsiyet temelli mekân kullanımının gündelik yaşamda ön plana çıkartılarak tekrarlanması, aynı cinsiyetten olan öznelere birlikte sosyalleşmesine; karşı cinsten olanların mekâna dâhil olmamasına neden olmakta ve bu, toplumsal olarak kabul edilen bir gerçeklik haline dönüşmektedirⁱⁱⁱ (Polat, 2008, s. 148). Sıradanlaşarak gündelik yaşamın bir parçası olan bu durum, etkileşimin ve sosyalleşmenin temel parçası olan mekânı, toplumsal yapı ve kabullerin bir yansıması olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Toplumsal cinsiyet simge düzeni pratikleri sosyal yaşamda katı bir şekilde dayatılmakta ve bu pratikler toplumsal cinsiyetin meydan okunan bir kimlik haline gelmesine neden olmaktadır (Swartz, 2011). Mekânsal olarak farklı cinsiyetteki öznelere

birbirlerinin farkında olmaları kendilerine dayatılan bu kalıp roller üzerinden gerçekleşmektedir. Öznenin ilk kez bulunacağı bir mekânda sergileyeceği davranışın biçimlenmesi ve o mekâna dair bilgi edinme süreçleri, mekân ile cinsiyet arasındaki ilişkiden kopuk bir şekilde gerçekleşmemektedir. Çünkü bulunulan mekândaki eşyalar, oradaki diğer özneler ve onların pratikleri, mekânın cinsiyet temelinde yansımalarını göstermektedir. Böylece özne, kendi davranışlarını sergilediğinde sergilemiş olduğu performansı toplumsal olarak kabul edilmiş değerleri kapsamakta ve aynı zamanda yansıtmaktadır (Goffman, 2018). Öznelerin cinsiyetlerine bağlı beklentiler, bu şekilde birer mekânsal davranış biçimine dönüşmektedir.

Mekânda, cinsiyetin ne şekilde kurgulandığı ve eyleme döküldüğü önem arz etmektedir. Bu anlamda eril akış açısının baskın olduğu sosyal yaşamda, öznelerin cinsiyet temelinde ne şekilde kendilerini gösterdikleri mekân ve toplum arasındaki ilişkinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, bu konuya Bourdieu ve Wacquant (2003, s. 173) simgesel iktidar üzerinden yaklaşmışlardır. Erkeklerin, simgesel iktidarı korumak adına kendilerini toplumsal yaşam içinde birer özne olarak sunarken kadınları birer nesne olarak kabul ettiklerini ve onlara simgesel anlamlar yüklediklerini ileri sürerek, kadınların da bu simgesel anlamları korumaları için zorlandıklarını belirtmektedirler. Bu da cinsiyet temelli tahakküm ilişkisinin bedenlere bürünerek varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Mekânsal davranışların, cinsiyetleşmesi ve aynı zamanda mekânın da cinsiyetli bir hal almasının önünü açan bu durum, gündelik yaşamın sıradan pratikleri halinde tüm ilişki biçimlerine sirayet etmektedir.

Cinsiyet ile mekân arasındaki dinamik ve belirleyici ilişki, etkileşimi sürdürülebilir kılmaktadır. Bu nedenle, mekân üzerinde sadece tek bir unsurun değil aksine mekânsal edimlerin oluşmasında etkili olan özne, beden, cinsiyet, pratikler, deneyimler vb. birçok unsurun varlığı önem kazanmaktadır. Toplumsal cinsiyet kabullerine göre şekillenen bu dinamikler, mekânsal konumlanmaların ne şekilde olacağını da belirler hale gelmektedir. Mekânsal olarak ortaya çıkan özellikler çeşitli sembollere bürünerek, cinsiyet temelli ilişki biçiminin mekân üzerinde belirleyici unsurlardan biri haline gelmesine neden olmaktadır. Belli bir mekân üzerinde gerçekleşen bu süreç içinde, toplumsal koşullara göre hangi cinsiyet grubunun belirleyici ya da baskın olduğu değişmektedir.

Sonuç

Mekân, toplumsal olarak üretilen ve sosyal yaşamda gündelik pratiklerin zeminini bulduğu, dinamik bir kavram olarak kendini göstermektedir. Gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak mekân, hem kavramsal hem de fiziksel olarak sosyal yaşama ilişkin tüm etkileşim biçimlerinin sergilendiği bir temeli inşa etmektedir. Ancak bunu tek başına değil, toplumsal yaşama dâhil olan tüm olgu ve yapılardan etkilenerek ve ayı zamanda onları etkileyerek gerçekleştirmektedir. Sosyal olanla bu denli iç içe olan mekân üzerinden toplumsal dönüşüm ve değişimlere yönelik veriler elde etmek mümkün hale gelmektedir. Kavramsal olarak toplumsala ilişkin yansımada gerçekleşen her bir değişim, etkileşim halinde olduğu tüm unsurları yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle mekânın dinamik bir yapıda olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Mekânın dinamik yapısının sorgulandığı ve kabul edilmediği dönemlerde ön plana çıkan zaman kavramı, mekânın hem toplumsal hem düşünsel tartışmalar içindeki yerini ikinci plana atmıştır. Bu yaklaşıma sahip olan düşünürlerin tavrı, mekânın sabit ve durağan bir yapıda olduğu zamanın ise hareketli ve akıl ile eşdeğer yapıda olduğu yönündedir. Tarihsel olarak, mekânın kavramsal öneminin ve toplumsal yaşama ilişkin ayna görevinin neredeyse görmezden gelinmesine neden olan bu durum, süreç içinde

mekâna yönelik yaklaşımların değişmesiyle, mekânın durağan bir yapıda değil aksine dinamik yapıda olduğu ve sosyal hayatta kendini gösteren tüm unsurlarla etkileşim halinde olduğu kabulünü beraberinde getirmiştir. Ancak, zaman ve mekân arasındaki etkileşimin göz ardı edilmemesi aksine mekâna ilişkin değerlendirmelerde mutlaka zamanın dâhil edilmesi birbirlerini kapsar konumlarının göz önünde bulundurulması gerektiği genel olarak kabul edilen bir yaklaşım haline gelmiştir.

Zamanın, mekân ile olan ilişkisinin ne şekilde sürdürüldüğü ve aralarındaki bağlantının nasıl sağlandığı konusunda yardımcı olan beden, zamanın mekân içinde deneyimlenmesini sağlarken mekâna ilişkin kodların oluşturulmasında ve sürdürülmesinde ön plana çıkmaktadır. Mekâna göre şekillenen bedenler bunları çeşitli pratikler, jest sistemleri ve davranış biçimleri ile aktarmaktadır. Mekânsal bedenlerin oluşumunun temelini oluşturan bu etkileşim, mekân ve bedenin birbirine göre şekillenmesinin önün açmaktadır. Zamansal boyutları mekâna taşıyan beden, toplumsal kabullerin yansımalarını çoğu zaman mekânsal olarak aktarmaktadır. Ancak, bu, bedenin sahip olduğu fiziksel özellikler ya da somut olarak davranışların aksettirilmesi ile değil, bedenlerin yönlendiricisi olan öznelerin özellikleri ve toplumsal olarak öznelerden beklenenler ile şekillenmekte ve aktarılmaktadır.

Öznelere ve bedenlerine toplumsal olarak yüklenen anlamlardan biri olan cinsiyet, mekânsal davranış biçimlerinin ve mekânın beden ile olan ilişkisinin belirleyici unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Her biri birbiri ile etkileşim haline olan bu unsurların, değişim açısından birbirlerine tabi oldukları göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet kabulleri, bedenler aracılığıyla çeşitli pratikler ile mekânla etkileşime geçmektedirler. Mekânsal olarak, tahakküm ilişkisi içinde varlığını sürdüren cinsiyetli bedenler, farklı cinsiyetler arasında mekâna ilişkin kullanım biçimlerini belirlemektedir. Toplumsal olarak belirlenmiş cinsiyet rollerine uygun pratiklerin gerçekleştirilmesi ve bunların tekrarlanması, mekânsal olarak bu davranışların tüm sosyal yaşama sirayet etmesine neden olmaktadır. Bu durum, mekânların belirli cinsiyet kalıplarına göre şekillenmesine zemin hazırlamaktadır. Cinsiyetli mekânların oluşmasına neden olan bu süreç, tahakküm ilişkilerine bağlı olarak cinsiyetler arasında mekânsal konumlar açısından farklılıkların oluşmasına neden olmaktadır.

ⁱ Gaston, Bachelard, *Mekânın Poetikası*, İthaki Yayınları, 2013, s.39

ⁱⁱ Stadyum, kahvehane, sanayi bölgeleri vb. yerlerin, erkek mekânı olarak; özel alan olan evin, kadın mekânı olarak kabul edilmesi.

ⁱⁱⁱ Kamusal alanda, kahvehanelerin çoğunlukla erkekler tarafından kullanımı için bkz. (Arık, *Kahvehanede Erkek Olmak: Kamusal Alanda Erkek Egemenliğinin Antropolojisi*, 2009; Yaşar, *Osmanlı Kahvehaneleri Mekan, Sosyalleşme, İktidar*, 2009), bir mekân olarak evin kadınlar ile özdeşleştirilmesi ve kamusal-özel alan ayrımı için bkz. (Bakay, Akpınar, & Dedehayır, *Kadın ve Mekan, Tutsaklık mı? Sultanlık mı?*, 2010; Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, 2014), emeğe dayalı cinsiyet temelli mekânsal farklılaşmalar için bkz. (Dedeoğlu & Yaman Öztürk, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği, Türkiye Örneği*, 2010; Bora, *Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, 2012).

Kaynakça

- Bora, Aksu (2009) Rüyası Mrümüzün Çünkü Eşyaya Siner. A. Alkan içinde, *Cins Cins Mekan* (s. 63-75) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge.
- Bourdieu, Pierre (1989) Social Space and Symbolic Power. *Social Theory*, 7(1), 14-25.
- Bourdieu, Pierre (1990) *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre, & Wacquant, Loic (2003) *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (N. Öktem, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Coser, Lewis A. (2011) *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları, Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler*. (H. Hülür, T. Serhat , & İ. Mazman, Çev.) Ankara: De Ki.
- De Beauvoir, Simone (1970) *Kadın: Bağımsızlığa Doğru*. (B. Onaran, Çev.) İstanbul: Payel.
- De Certeau, Michel (1988) *The Practice of Everyday Life*. University of California Press.
- De Certeau, Michel, Giard, Luce, & Mayol, Pierre (2009) *Gündelik Hayatın Keşfi II, Konut, Mutfak İşleri*. Dost Kitabevi.
- Foucault, Michel (1984) Space, Knowledge and Power. P. Rabinow (Dü.) içinde, *The Foucault Reader*. Harmondsworth: Penguin.
- Freeman, Jo (1995) *Women: A Feminist Perspective*. California: Mayfield Pub. Co.
- Goffman, Erving (2018) *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, David (1997) *Postmodernliğin Durumu*. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis yayınları.
- Heidegger, Martin (2002) *Being and Time*. (J. Macquarrie, & E. Robinson, Çev.) NY: Blackwell Publishing.
- Kurtar, Senem (2013). Mekanı Yaşamak: Lefebvre ve Mekanın Diyalektik Oluşumu. *TÜCAUM*, (s. 349-356).
- Lefebvre, Henri (2015) *Mekanın Üretimi*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel yayıncılık.
- Lefebvre, Henri (2017) *Ritimanaliz*. (A. L. Batur, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Löw, Martina (2016) *Sociology of Space, Materiality, Social Structures and Action*. US: Palgrave Macmillan.
- Massey, Doreen (1995). Masculinity, dualism and high technology. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 487-499.
- Massey, Doreen (2001). *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Massey, Doreen (2005). *For Space*. London: Sage.
- Mead, George H. (2017) *Zihin, Benlik, Toplum*. (Y. Erdem, Çev.) İstanbul: Heretik Yayıncılık.
- Merleau-Ponty, Maurice (1962) *Phenomenology of Perception*. London: Routledge-Keegan Paul.
- Polat, Nurhak (2008) Cinsiyet ve Mekan: Erkek Kahveleri. *Toplum ve Bilim*, 147-156.
- Simonsen, Kirsten (2005) Bodies, Sensation, Space and Time: The Contribution from Henri Lefebvre. *Swedish Society for Anthropology and Geography*, 87(1), 1-14.
- Swartz, David (2011) *Kültür, İktidar, Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*. (E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

-
- Tuan, Yi-Fi (2001) *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Urry, John (1985) Social Relations, Space and Time. D. Gregory, & J. Urry (Dü) içinde, *Social Relations and Spatial Structures* (s. 20-48). London: Palgrave.
- Urry, John (2015) *Mekanları Tüketmek*. (R. Ögdül, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.